

לע"נ חמותי
הרבנית מרים שילה ע"ה
בת הרב מרדכי ומלכה רחמן ז"ל

ישראל מלאכי

צורתא דשמעתתא

הקדמה

לימוד הגמרא תופס את עיקר עסוקינו בשנות הישיבה, לו אנו מקדישים את מירב זמננו וכוחנו.

דרכים רבות ושיטות שונות ישנן ב"מקצוע" זה. זמן רב העסיקה אותי השאלה: "איזו היא דרך שיבור לו האדם" בתחום זה? כיצד ילמד ובמה יתמקד? עוד בימות האמוראים התעסקו בשאלות אלו. ידועה הסוגיא העוסקת ב"סיני ובעוקר הרים"¹, וכן מימרות רבות אחרות הודות הפלפול והבקיאות. ה"אגלי-טל", בהקדמה לספרו, אומר שמאז שנכתבה התושב"ע עיקר תלמוד-התורה היא לימוד "דרכי הלימוד"².

כמובן שקניית דרך ושיטה בלימוד העיון נעשית בעיקר ע"י לימוד הסוגיות גופן בצורה רצינית, עקבית ושיטתית לאורך שנים. אולם נראה שישנה חשיבות לעסוק ב"דרכי הלימוד", גם בדרך "החיצונית" לגמרא, תוך קביעת כללים וגדרים. בכך עוסק מאמר זה.

שיטות רבות ואופנים שונים ישנם בלימוד הגמרא. בחרתי לעסוק בשיטה שהתקבלה בדורות האחרונים המפורסמת בשמה "השיטה הליטאית", שהתחדשה בימי הגר"א, התפשטה לרבים בימי ר"ח מוולוז'ין וקיבלה את גמר-צורתה מספר דורות אחר-כך בימי ר"ח מבריסק ור' שמעון שקאפ. בתחילת המאמר סקרתי את "שיטת הפלפול" המהווה רקע להתהוותה של השיטה הנוכחית.

עצם העיסוק בשיטת לימוד הינו בעייתי, וגם אדם בעל כושר ניתוח והגדרה יתקשה להכניס למסגרת מילולית צורת למדנות. לכן יש לקחת את דבריי בעירבון מוגבל.

במאמר זה השתדלתי לא לחדש דבר מעצמי, וכל עבודתי הינה סידור וסיכום הדברים. מסיבה זו ארבה לצטט ולהביא את מקורות הדברים. לצערי הרב, העיסוק בתחום זה הינו מצומצם מאוד, וכמעט שלא נכתב שום ספר בעניין זה (וכאן ראוי לציין את הרב זוין, בספרו "אישים ושיטות", שהתחיל לעסוק בזה, אולם לא נשלמה מלאכתו, לצערנו הרב). אינני מתיימר להקיף כלל תחום זה, ורבה המלאכה להשלמת העניין. התמקדתי בעיקרי הדברים, המעסיקים בחור-ישיבה כמותי.

1. ברכות סד ע"א.

2. ראה דבריו של הרב ש"י זוין, בספרו "ספרים וסופרים", המוכיח ממקורות רבים את הצורך בבירור הדרך ללימוד הנכון.

הפלפול בדורות האחרונים³

פעמים רבות מוצאים אנו ביקורת חריפה על לימוד הפלפול. באופן עקרוני, הקו המנחה של הפלפול הינו לימוד שאיננו לאמיתתה של תורה, וכדברי המהר"ל⁴: "פלפול של שקר". כיום, כמובן, שאיננו עוסקים בלימוד זה, שכן כל מטרתנו וחפצנו בלימוד הגמרא הינו "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא". לראשונה נראה שלמדו בשיטת הפלפול כבר בסוף תקופת הראשונים. המהר"י ברונא כותב לרבו, בעל ה"תרומת הדשן"⁵:

ועוד תמהני על הרב המובהק, דאסיק אדעתיה לפסוק הדין מדקדוק כל דהוא!... כי ודאי כשאנו מפלפלים ולומדים חריפות, כמו "בזמן תוס", אז אנו רגילים למשקל ולמטרח... אבל לפסוק הדין אין לפסוק.

אם כן, כבר אז היה קיים סוג לימוד זה, שאיננו עוסק בהבנת הגמרא וסברותיה, אלא פלפול חיצוני לסוגיא. אמנם נראה מדברי המהר"י ברונא, שלימוד זה לא תפס את משך היום כולו.

המהר"ק⁶ פוסק שהרב המלמד פלפול איננו חשיב רבו לענין דיני כבוד ומורא:

אבל הדרכים שעושים היום ב"תוס' זמן"... - בענין זה איני רואה שום רבנות.

בפלפול של אותה התקופה השתדלו מאד שהסברות והחילוקים כשהם לעצמם יהיו אמיתיים ונכונים, אולם לא דקדקו כל-כך אם חידושיהם וחילוקיהם נכנסים ברווח לתוך המסגרת הלשונית של בעלי המימרות בגמרא. מטרתם המרכזית היתה לחדד את התלמידים ולהרגילם להיות ערים לדיוקים בלשון הגמרא ומפרשיה. כבר אז לא היה זה לימוד ע"מ "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא".

אין בידינו דוגמה להבנת דרך לימוד זו, אולם ההתפתחות העיקרית של הפלפול היתה כמאה שנים לאחר מכן, כשהגיע ר' יעקב פולק לפולין. באותם ימים פולין היתה חריבה וריקה משיבות ומלימוד-תורה, וכדרך מתודית להלהיב את הצעירים לעסוק בתורה ולמנוע מהם לעבור לתנועת ההשכלה, ניצל ר' יעקב פולק את כשרונותיו הנעלים ואת בקיאותו הרבה ללימוד תורה בדרך זו. בישיבתו התפרסם מה שנקרא: "החילוק המורכב", שעניינו: "בניין לימודי, המורכב מחלקים רבים, שכל אחד ואחד כשלעצמו היה בניין אמת, בסברא ישרה ובניתוח אמיתי, אבל חיבורם של החלקים לבנין יפה אחד לא היה חיבור טבעי, אלא התלכדות אורגנית... שכל חלק משלים את חברו (ע"י) חיבור מלאכותי"⁷.

באותה תקופה נכתב "תוס' גורניש", שהוא הספר הראשון מסוגו שנמצא בידינו, שממנו יכולים אנו להסיק על דרך הפלפול. הספר הוא חיבור על מסכת יבמות, והוא

3. כמובן שהמושג "פלפול" בדורות האמוראים והראשונים שונה לחלוטין מהמתואר כאן "פלפולם של קדמינו זל רובו בינה..." [דברי תלמוד ח"א ועיין שם בהרחבה].
4. דרך החיים, פ"ו.
5. שו"ת מהר"י ברונא סי' כט.
6. שו"ת מהר"ק, סי' קסט.
7. "מלאכת מחשבת" (על מסכת שבת) עמ' יג.

למעשה ליקוט של חומר קדום ממקורות אחרים. הספר דן בסוגיות-הגמרא ובדברי-התוס' (שלנו). אין מובאה אחת מגמרות שמחוץ למסכת יבמות, ואין בו שום חידוש דין אחד. עיקר השאלות שנידונות בספר הינן טכניות, הקשורות לסדר הפנימי של הסוגיא, במקורות התנאים ובדרשות מהפסוקים, וכן "סוגיות שיסודן באוקימתא, הגורניש אוקימתות ומיני המצאות חדשות לרוב⁸ ומנסים להסביר מדוע לא העמידו הגמרא או התוס' את ההלכה באותן אוקימתות. הספר מיוסד כולו על הפלפול, בלא ניצול כלשהו של יסודות הגיונים: סברות קלושות וחילוקים שאינם קיימים.

במשך כמאתיים שנה שלאחר מכן לבשה צורת לימוד זו לבושים שונים והגיעה לעיוות גמור של לימוד הגמרא. דוגמא לזה ניתן לראות בספר "לקט יוסף", ספר פלפלי שהתפרסם באותה תקופה:

סוגיא י"ט: שלושה מקשנים ושלושה תרצנים

סוגיא זו עמוק מאד בפלפול ובחריפות גדול: המקשן הקשה קושיא אחת, אלא מקשה בדרך אחר, בפנים שונות. והתרצן הבין כפשוטו ועל קושיא זו יש לו תירוץ; אך אי-אפשר לו לומר כן, דאם כן אינו מקשה בקושיא של אחריו כלום. וכאשר ראה המקשן שלא הבין אותו רק כפשוטו, התווכח עמו בקושיא השניה, שלא הקשה כפשוטו. והתרצן לא הבין את המקשן איך שאל, אבל על כל פנים הבין שהתווכח עמו אשר לא עמד על דעתו, לפיכך הקשה לו קושיא שניה. והשיב לו על זה הדרך: אילו הבנתיך כפשוטו, היה לי לתרץ זאת בקיצור; אלא על-כרחי הבנתיך מיד. והמקשן השלישי הבין, שהתרצן שהתווכח עמו על שהבין אותו כפשוטו, ובאמת שאל דרך ג'. והתרצן השיב: אדרבה, אני הבנתיך מיד דרך ג', אך אתה לא הבנת אותי.

ואין להקשות: מנא ליה דהתרצן הבין אותו יפה? דילמא לא הבין אותו לא התרצן הראשון ולא השני, כי אם כמו שלמד המקשן בתרצן כך היה האמת בתרצן? ויש לומר, דהתרצנים מוכיחים את המקשנים בייתור לשונם, שהם מידת רצונם בקושייתם, והוא לא הבין אותם. ודר"ק.

תקופת הגר"א ור"ח מוולוז'ין

לאור האמור לעיל והקלקול הרב בדרך לימוד הגמרא, יצאו באותם הימים גדולי הדור כנגד הפלפול, ומפורסמים דברי המהר"ל⁹:

אותם המעמידים עיקר לימודם על פלפולים... יותר טוב היה להם ללמוד נגרות.

אולם מדברי האחרונים מתבאר, שאף החולקים על שיטת לימוד זאת לא יכולים היו להשתחרר ממנה לחלוטין, ופלפלו בשיבותיהם¹⁰.

8. ראה מאמרו של י' תא-שמע, תוס' גורניש, סיני תשל"א.
9. דרך החיים, פ"ו.

ממקורות רבים רואים אנו שאת המהפך "הליטאי" התחיל הגר"א, ועל אף בקיאותו העצומה במקורו. התנאים והאמוראים - דבר שהיווה את היסוד לפלפול - דרש וחקר לאמיתתה של תורה, חקר ובדק בעומק פשט הסוגיא המקומית, ללא כל עירוב של מין שאינו במינו¹¹.

חיבורים מעטים מאד יש בידינו שהינם מכ"ק של הגר"א¹², והחיבור היחיד כמעט בנגלה הינו ביאור הגר"א על הש"ע. כמובן, שמהגותיו הקצרות קשה להסיק כיצד ניגש לניתוח הסוגיא, מפני שאיננו משתף את הלומד במערכת השיקולים ובסברות, אולם מחיבור זה יכולים אנו להסיק מספר עקרונות חשובים ביחס ללימוד הגמרא, ועפ"י אותם עקרונות להבין כיצד יש ללמוד את הסוגיא¹³.

גם משיטתו היחודית ביישוב הסתירות בדברי הש"ע מוצאים אנו עיקרון חשוב בקשר ליחס שבין הסוגיא וההלכה. בניגוד לשאר האחרונים שמתרצים סתירות אלו ע"י חילוקים דקים ואוקימתות דחוקות, הגר"א איננו נזקק ליישב סתירות, משום שדברים אלו "לא ניתנו מרועה אחד, רק הם דברים נלקטים"¹⁴. הגר"א מביא את המקורות השונים להלכות הסותרות. כמובן שדבר זה מעמיד באור שונה לחלוטין את סמכותו של הש"ע, ומאידך מראה לנו את מהותה של הגמרא, כמקור ההלכה והפסק. דבר זה בא לידי ביטוי בעדותו של ר"ח מוולוז'ין, הנחשב כגדול תלמידי הגר"א¹⁵, "שהזהר מפי הגר"א שלא לישא פנים... אף להכרעת רבותינו בעלי הש"ע"¹⁶. ביתר הרחבה ניתן להבין את דרכו, לפי הקדמת תלמידו לביאור-הגר"א:

כי רבים כשלו לפרוק מעליהם עול יגיעה לימוד דש"ס להוציא ממנו הלכות, ואומרים כי הלימוד אשר למעשה הוא רק לימוד הש"ע. ואף אם לומדים גמרא אינם לומדים אלא לחדד השכל. ויש שמזניחים את התלמוד לגמרי, ומסתפקים בלימוד הש"ע לבד. ולא זו היא הדרך הישרה שחננו ה' בינה לדלות ממעמקי דברי הש"ס, אשר כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש הכל נכלל בדבריהם הקדושים, וצדיקים ילכו ביושר דרכם, להיות עיקר הוראתם מן הש"ס, ולימוד הש"ע הוא להיות להם למזכרת לזכור הדינים, כי הוא הסולת הנלקט משיטות הש"ס. וכל מעיין בחיבור הזה אשר חיבר רבינו הגדול והקדוש, אשר צדקתו ותורתו הכריזו עליו מסוף העולם עד סופו, גדול מרבן שמו הטוב, כבוד שם קדושתו ותורתו, הגאון רבינו אליהו החסיד נ"ע, על הש"ע, יראה שזו היא דרכו

10. עיין הקדמת הב"ח לספרו: "ואם ניתן רשות לראש-ישיבה לחדד התלמידים, אין זה אלא בע"פ... אבל דברים אלו לא ניתנו להיכתב". וכעין זה ממש בהקדמה ל"שאגת אריה".

11. "דרך זו שעמדה לגר"א לשנות את דרכי הלימוד שהיו נהוגים במשך כמה דורות לפניו... עד שבא הגר"א וסלל דרך חדשה בלימוד התורה והרחיק לגמרי את הפלפול והחריפות מתוך כתלי בית-מדרשו" (הרב מימון, ספר הגר"א, עמ' לח).

12. עיין בהקדמת תלמידו ר' מנחם מענדל לבאור הגר"א.

13. במבט שטחי היה מקום לומר שהגר"א ציין את מקורות הש"ע, דבר שנעשה כבר לפניו ע"י הב"י [על הטור], וכן בחיבורו של ר' משה רבקש ב"באר הגולה". אולם לא כך הדבר. ממקורות רבים בביאורו מוצאים אנו שבעצם ביאור הגר"א הינו חיבור עצמאי יש בו כדי ללמדנו על צורת לימודו של הגר"א.

14. עיין ספר הרמ"א, עמ' 64.

15. עפ"י עדות בני הגר"א, בהקדמה לביאורו על הש"ע.

16. עליות אליהו, ס"ב.

של רבינו הגדול ב"ע, לעורר ולהזכיר בלימוד הש"ע, את מקורו מן הש"ס ע"פ שיטתו.

הגר"א התייחס לשו"ע כספר המשמש "למזכרת לזכור הדינים", שכן עניינו של לימוד הגמרא הינה הבנת הסוגיא למסקנתה ההלכתית. לימוד כזה דורש עמל ויגיעה, על מנת להגיע להבנת ההגדרה הנידונה בסוגיא, שכן בבואנו להגדיר את המסקנה עלינו להבין את עקרון הדין, ולא את הדין בלבד. דברים אלו יבוארו בהמשך.

ר"ח מוולוז'ין

הגר"א, שנחשב למייסד השיטה הליטאית, לא העמיד תלמידים רבים ועיקר ימיו היה ספון בביתו ועסק בתורה. הרב קוק, בהספדו לר"ח מוולוז'ין, הגדיר את מייסד-ישיבתו כ"מגלה אורו של הגר"א"¹⁷. עיקר ההשפעה על דרכי לימוד הגמרא היתה ע"י ר"ח ותלמידיו¹⁸. באותם ימים מצב לימוד התורה במזרח אירופה היה בשפל כמעט חסר תקדים¹⁹, בעקבות מאורעות ת"ח-ת"ט שגרמו לחורבן הישיבות. בשנת תקס"ג הקים ר"ח את ישיבת "עץ חיים", אשר לימים נודעה כ"בית היוצר לנשמת האומה", ובעקבותיה קמו ישיבות נוספות במזרח ארופה.

ר"ח שהעיד על עצמו שזכה ללמוד מהגר"א "לידע צורתא דשמעתא אחר יגיעה". הוא לימד את השיטה למאות תלמידיו, שעיקרה השקעה ועמל רב בלימוד הסוגיא המקומית, בירור וחיפוש אחר הנקודה המרכזית ונקודת האמת בסוגיא, תוך התנערות מוחלטת מעקמומיות ומפלפול²⁰.

ר"ח היה מדייק מאוד בלשון הגמרא לצורך הבנת עומק-הפשט האמיתי של הסוגיא²¹, וחזר והדגיש ש"העיקר לאחוז בסברא הישרה, ואשר אינה לאמיתה של תורה, גם אם מחודדת, אותה הרחק"²². תלמידו, בעל "הנחלת לדוד", מצטט את עיקר שיטתו של ר"ח: ללמוד "דרכי הפלפול והישר להבין בש"ס ופוסקים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא"²³. אולם יש לציין שאין הכוונה כמקובל לחשוב למוד

17. הרב מ. צ. נריה זצ"ל, "פרקי וולוז'ין", שנה בשנה, תשכ"ג.

18. "קלקול סדר הלימוד אשר היה נהוג בימי עלומי בין הלומדים, כי בילו ימיהם ושנותיהם בפלפולים עקומים... בוויילנא וסביבותיה כבר אחזו סדר הלימוד של רבינו אליהו הגאון... ואח"כ ערך ותיקן מהן הרח"ו את הלימוד הישר הזה, בישיבתו בוולוז'ין" (הר"י עפשטיין, בהקדמה לספרו "מנחת יהודה")

19. ר' יוסי מקרינקי, תלמידו של ר"ח, מעיד, כי בהיותו בן 15 "לא נודע בעולם אפי' שם ישיבה ומה עושים בה. ומשלא נודע שם ת"ת ברבים - תאור זה ותארים נוספים על אותם הימים בחר שהגר"א לא נהג בצורה חריגה בלימודו בביתו שם זו היתה הנורמה באותם הימים" (עיין ר' שמעון ותורתו, עמ' ז).

20. ר' איצ'לה בנו, מספר, בהקדמה לספר "נפש החיים", שפעמים רבות פתח אביו, ר"ח, את הסבריו לסוגיא מתוך חשד שהעלאת החידושים נובעת מחמת החריפות שבהם, שאיננה עולה בקנה אחד עם אמיתת הסוגיא והסברה הישרה.

21. עיין ב"חוט המשולש", סי' א, ובמאמרו של הרב ד. קפלן, "קו בדרך הלימוד של רבינו חיים מוולוז'ין", סיני, תש"ח.

22. מכתב נלכדו, "מקורות לתולדות החינוך בישראל", כרך ד, עמ' קסט.

23. בהקדמות לספר הדרושים שלו, "בית דוד".

השתלשלות ההלכה, אלא זוהי הדרכה בדרך לימוד הסוגיא גופה: הבנה בהירה ואמיתית של השקלא-וטריא בגמרא, תוך הבנת המסקנה, ומתוך כך יכולת לפסוק הלכה.

מפורסמת מימרתו של ר"ח מוולוז'ין:

העולם אומר, שלימוד פוסקים בלא גמרא הרי זה כדגים בלי פלפלין. ואני אומר, כפלפלין בלי דגים.²⁴

ממשפט זה יכולים אנו ללמוד את עיקר חידושו של ר"ח בתחום לימוד הגמרא: עד אותם ימים עולם-הלומדים התייחס ללימוד הגמרא כלימוד פלפלין וחריף, בבחינת לימוד שעניינו הוא "לחדד התלמידים", ואין בלימוד זה אלא כנותן-טעם בלבד. לימוד זה איננו עיקר הלימוד מבחינת הוראת ההלכה לידע מה לעשות. לעומת שיטה זו בא הגר"א, ובעקבותיו ר"ח, והורו: "אל נא תהפכו את הגמרא לפלפלין בעלמא, אל נא תיעשה כמין חומר לחידודין מעשי-להט לחריפות פלפולית. גשו אל הגמרא בכובד ראש, חידרו אליה לעמקה ולישרה, כדי לעמוד עד כמה שאפשר על אמיתה של תורה, דהיינו: לדעת מה יעשה ישראל ממנה. מן הגמרא תלמדו הלכה למעשה. אכן גם ספרי הפוסקים כבודם במקומם מונח - בתורת עזר. הם בבחינת סימנים לתורה"²⁵.

אם כן, עיקר החידוש בשיטתו הינו הפיכת לימוד הגמרא ללימוד המחייב את המסקנה ההלכתית. כמובן ששינוי זה מוביל לדרך לימוד וניתוח שונים לחלוטין מהמקובל עד אז, שעניינם הבנת עומק-הפשט של הסוגיא המקומית בלבד, התנזרות מכל פלפול עקמומי ומערבוב בין סוגיות שונות, וכן הצמדות מוחלטת לסברות אמת, שכן עניינם של הסברות הינו הולדת הלכות וגדרים הלכתיים.

ר' חיים מבריסק

כיורשו של ר' חיים מוולוז'ין מונה ר' איצ'לה, בנו, ולאחריו הנצי"ב, חתנו, אשר כיהן במשרה זו כארבעים שנה. גם הוא המשיך בשיטה החדשה, עם הניואנסים המאפיינים אותו. אולם נראה ששיטת הלימוד הנהוגה כיום איננה המשך ישיר של שיטתו של הנצי"ב²⁶, אלא של יורשו - ר"ח סולוביצ'יק, אשר הוא גיבש וסידר את שיטת הלימוד החדשה והרבצה לתלמידיו.

רבים מייחסים לר"ח מהפכה של ממש בתחום לימוד הגמרא. כך כותב הרד"ס: "ר"ח היחיד שבדורו, שידד את מערכות ההלכה והעלה תכנים חדשים ומידות הבנה והבחנה שלא היו מצויות בעולם הלומדים... הוא הכניס מהפכה גמורה בהכרה

24. "תולדות ר"ח מוולוז'ין", פרק יא.

25. הרב צ. קפלן, "לדרכו של ר"ח מוולוז'ין בהלכה", סיני, תשל"א.

26. בנוגע לשיטת הנצי"ב בהלכה ראה ב"מאמרי-הראיה", מאמר "ראש ישיבת עץ חיים", וכן ב"הלכות ראיה", מאמרו של הרב שאר-ישוב הכהן, הטוען שהרב קוק זצ"ל אימץ את שיטתו. עיין שם ובמקורות.

ובחשיבת ההלכתית", וכמובן²⁷ שמהפכה זו לא יכלה להתבצע ללא חידושו העקרוני של ר"ח מוולוז'ין.

הרב בר-אילן²⁸ משתמש בלשון מושאלת להגדרת שיטתו של ר"ח כשיטת "התבונה הטהורה". שיטה זו מורכבת משני עקרונות חשובים: א. טהרה וזיקוק; ב. הבנה הגיונית.

ר"ח, בגישתו לסוגיא, טיהר את המושג ההלכתי מכל סיג אפשרי. ראשית, הוא שלל בצורה מוחלטת כל נסיון להלביש להלכה טעמים וסיבות חיצוניות, הקשורות לבעל-ההלכה ולסביבתו החברתית (ובכך שלל את שיטות המחקר התולדות הלכות ודינים בגורמים היסטוריים וחברתיים שונים). לשיטתו "פסיכולוגיזציה או סוציולוגיזציה של ההלכה הן התנקשות בנפשה"²⁹.

נקודה נוספת בעקרון זה היה בידוד מוחלט של הנושא הנידון בלבד: ר' חיים התמקד בסוגיא המקומית גופא והתנזר בצורה מוחלטת מלערב סוגיות אחרות - ואף הדומות - לסוגיא שהתעסק בה. "חידושי התורה של ר"ח היו בנויים תמיד על העניין שלפניו, בלי למשוך לתוכו ענינים אחרים"²⁸.

מידת ה"תבונה" בשיטתו של ר"ח כללה שני גורמים עיקריים: א. מיצוי הנקודה המרכזית בסוגיא; ב. הבנה הגיונית של גדר הדין ע"י ביצוע הפשטה.

ר"ח "שב לראשונים"³⁰ בצורת לימודו, ע"י חקירה מדוקדקת ומדוייקת של הסוגיא המפרידה כל דין ליסודו. תוך עמל ויגיעה הביא לנו את שורשן של הדינים - לא טעמן, אלא מקורן, אותה נקודה עקרונית, גדר שממנו יוצאים פרטי הדינים "הכרח הוא להפריד בין 'שני דינים' ולא לזווג כלאיים, או להבחין בין 'חפצא' ל'גברא' אשר מעיקרם לא קרבו זה לזה... הוא לא הכיר את הנושא הנדון ע"י חקירותיו; להיפך: מתוך הכרת הנושא בא לידי ניתוח הענינים... עלתה בידו לחשוף תמיד את לב-ליבה של הסוגיא, את נקודת המוצא שממנה הכל מסתעף"²⁷.

נדבך נוסף בשיטתו של ר"ח בהבנה ההגיונית הינה מידת ההפשטה - ע"י "הפשטת החיצוניות מתוך הפנימיות והוצאת המושג שבתוכו"³¹ ביתר הרחבה כותב נכדו, הרד"ס: "כל מקום שנתן את עיניו בו וכל עניין שנגע בו נהפך לתוכן הלכתי, אידיאה שכלית ועצם מופשט. דם הקדשים וקטורת יום הכיפורים... נתלשו מעולם העובדתיות היום-יומית, מן החשניות ונשתלו בעולם אידיאלי, שבו התבונה ההלכתית הטהורה שולטת שלטון בלי מצרים". הוא מבאר ביתר הרחבה עקרון זה ע"י דוגמא:

עניין השטרות בהלכה. עד ר' חיים מבוסס היה עניין זה על כללים טכניים של כתיבה וחתימה, שהן מחיצוניותו של השטר וצורתו, מצד אחד, על חזקות המושרשות בדפוסי תגובה והנהגה פסיכולוגיים מצד אחר. מה עשה ר' חיים?

27. הר"ד סולוביץ'ק, בסוד היחיד והיחד, "לשיטת ר"ח בהלכה", עמ' 212.

28. "מוולוז'ין עד י"ם", עמ' 225.

29. הר"ד סולוביץ'ק, בסוד היחיד והיחד, עמ' 224.

30. עיין בהרחבה בספרו של הרב ז'ון, "אישים ושיטות על ר"ח מבריסק" עמ' 43 ואילך.

31. הרב ש"י ז'ון, סופרים וספרים, עמ' 44.

הוא חתר לקונצפטואליזציה מלאה של כל העניין, ולשם זה הסיט את הצד הטכני מטיבורו של העניין, ובמקומו הכניס תכנים אידיאליים וקונסטרוקציות טהורות, וחולל תמורה מקיפה הכל בלימוד הלכות אלו. השטר פשט את מציאותו המוחשית ונעשה עצם הגיוני טהור - חפצא של הגדת עדות מקורית, שאינה זקוקה לפעולת הגדה וקבלה בב"ד ולכל המסתעף מהן. הגדה זו בייחודה המשונה בעלת היקף גדול היא. מקיפה היא את כל תהליך העיסקה שהשטר קשור בו. השטר, בתפיסתו ע"י בעל השטר, ממשיך להגיד ולהעיד על גוף המעשה והכשרו. בקשר עם האופי המיוחד של הגדת שטר המציא ר"ח גדרים חדשים וקונסטרוקציות מופשטות בהגדת עדים בעל-פה בכלל ובשטר בפרט. בתוך מערכה אידיאלית זו אור חדש זרוע על פני סוגיות ועניינים שונים, כגון: דין נמצא אחד מהם קרוב או פסול בעדות שבע"פ ובשטר, דרישה וחקירה בשתי עדויות אלה, ראיית שליחות להולכה, עדות לשם בירור ועדות לשם קיום הדבר, שטרי קניין ושטרי ראייה, מילי לא מימסרי לשליח, שיטת ר"ת בשילוח איגרת עדות לבי"ד ועוד. סברות חדשות, המגרות את המחשבה ומושכות את הלב, בוקעות ועולות. יסוד חידושו היא מימרא קצרה של ר"ל: "עדים החתומים על השטר נעשה כמו שנחקרה עדותם בב"ד". ממשפט זה הסיק ר"ח מסקנות שהעלו את כל הענין למרומי ההפשטה והחשיבה הדייקנית.

ר' שמעון שקאפ

נראה שאת מהפכתו של ר"ח מבריסק הרחיב תלמידו בישיבה - רש"ק³². רש"ק החל ללמוד בישיבת מיר, ולאחר ג' שנים עבר לישיבת וולאזין, אשר שם השתייך לחוג מצומצם של תלמידים מצוינים, שליבנו את הסוגיות עם ר' חיים מבריסק עוד בטרם שימש בר"מ בישיבה³³. מבחינת כשרון שכלי לא מוזכר רש"ק עלה על חבריו ב"קבוץ התלמידים", אולם כבר אז התבלט בסגנונו המיוחד והחדשני. ממקורות מספר רואים אנו שרש"ק לא הכיר ב"מושכלות ראשונות", והטיל ספק בהנחות שנחשבו מוצקות בעיני התלמידים. ואכן, עמצאיות כזו הוא דורש גם מהתלמידים אחריו, ומצווה את העוסקים בספרי אחרונים "שלא ילמדו מפיהם ושלא לעשות יסוד מכל האמור בדבריהם"³⁴. בעוד ששיטתו של ר"ח היתה לבאר את נקודת-המחלוקת בין הרמב"ם לראב"ד, ע"י חידרה והעמקה בבירור הנקודה המרכזית והשורשית בסוגיא, שממנה מתפרטים ומתפצלים הדינים, הרי שהתמקדותו העיקרית של רש"ק היתה בבירור ובביאור הסוגיא המקומית בלבד. ר' שמעון חיפש וחקר את השורש של כל דבר ועניין.

32. ראה במאמרו של הרב קוק זצ"ל על רש"ק, מאמרי הראי"ה, עמ' 360: "אחד המעטים שהצליח לפתח את המהלך החדש... הוא הגאון רש"ק... את כל חייו השקיע בתחום זה... וכל שעוריו היו כבישים של השיטה החדשה המעמיקה ומהגינת את היעון".

33. הרב צנוביץ, אישים וקהילות, עמ' 225.

34. הקדמה ל"שערי-ישראל".

ראשית כל "היה מבקש לכל דבר שם, הגדרה ומושג בפנ"ע, ואפילו כשמדובר בערכים מצויים: מהו בית, חצר, שדה". כך נקט במיוחד בהלכות ובדינים: כל חוק ודין הוא הפך למושג חוקי, שאיננו קשור בהכרח לסוגיא, אלא הוא כלל בעל ערך עצמאי הנוגע לכל התורה כולה. "מקודם באים הפרטים; מהפרטים עושים כללים; ומהכללים מושגים; ואחרי כן באות ההגדרות וההפרדות"³⁵. כך נולדו דינים חדשים (בדרך זו יצר ר' שמעון מערכות וכללים יסודיים, שהפכו ברבות הימים למונחים למדניים חדשים המוכרים בטרמינים כעין "כללו של ר' שמעון", "יסודו של רבי שמעון").

מבחינת דרך הלימוד, הרחיב רש"ק את הבנת שורש הדברים לכל מושג בעל תוכן הלכתי, אולם נראה שתתם תרומה חשובה גם לעצם הגישה ללימוד, בכך שהדגיש בדרכו שלו את הצורך החשוב בהבנת הדברים הנידונים ע"י קירוב הסברות הלמדניות לשכל האנושי, עד שלפעמים מתעמעם מאוד המרחק בין הסבריו בסוגיא לדרישת "טעמא דקרא"³⁶.

"דבריו אמנם היו מיוסדים על אדני ההגיון, וכל הסבריו שקולים במאזני-זהב של נימים שכליים עדינים, אולם הם פרטו בבחינת "עלי הגיון בכנור" על מיתרים פנימיים יותר, שלגביהם השכל אינו כי אם לבוש חיצוני - על מיתרי ההרגש והחוש. מרגלא בפומיה, שסברא בתלמוד יש להרגיש בחושים ולא רק להבין אותה... יש לקרב את שכלנו אל שכל התורה ואת שכל התורה אל שכלנו... יש להפשיט את שכלנו מצורתו ההיולית ולעשותו שכל של תורה... אפילו "גזירת הכתוב" יש לקרב אל השכל"³⁷.

לדידהו ההזדהות השכלית עם הלימוד היתה הכרחית בבניין התלמיד-חכם.

סיכום

בבואנו להטוות דרך ושיטה בלימוד הגמרא יש להגדיר את עצם המושג "עיון". לימוד זה איננו "מקצוע" ואיננו אופן מסויים בלימוד הגמרא, אלא בירור האמת וחשיפת עניינה של הסוגיא.

מקובלת הטענה לשלילת לימוד עיון, המגובה בציטוטים כנגד הפלפול. כמובן שאין בדבר זה כל יסוד, שכן לימוד העיון בתקופתנו שונה לחלוטין מפלפול; ואדרבה: ציטוטים אלה נותנים גיבוי מוחלט ללימוד העיון, אשר הוא בירורה של הגמרא.

בבואנו ללמוד סוגיא יש להיצמד לסוגיא המקומית בלבד ולבחון את הנאמר בה גופה, ללא קשר לגורמים חיצוניים, כגון: בעל המימרא, זמן ותקופה שבה נכתבה הסוגיא. ניתוח הסוגיא יהיה מקומי, ללא קשר עקרוני לסוגיות נוספות. מבחינה עקרונית, אין חילוק בין הקרוי "לימוד גמרא" לקרוי "לימוד הלכה". בבואנו לדון בסוגיא מטרנתנו הינה "לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא". אולם כלל

35. הרב ש"י זיין, סופרים וספרים, עמ' 45.

36. עיון "ר' שמעון ותורתו", עמ' פג ואילך.

37. "דמויות הוד", ח"ב, עמ' קנז.

זה מגדיר את מגמת הלימוד, ולא את התוכן הנלמד. לכן ע"י העמקה ועיון בסוגיות הגמרא ובשיטות הראשוני יש להגיע להגדרה "הלמדנית" שאותה הסוגיא מבטאת, ע"י השקלא-והטריא ופרטי הדינים. ב"חשיפת" ההגדרה יובנו ההלכות ויתולדו דינים נוספים. בשיטה זו המושג "דימוי מלתא למילתא" איננו מובן בצורתו המקובלת, השוואת מקרה מסויים למקרה ידוע, אלא "הכנסת" המקרה תחת הגדרה מסוימת השייכת אליו.

ביבליוגרפיה

פרק א' - פלפול בדורות האחרונים:

1. הרב גרינשפאן, מלאכת מחשבת, פרק: דברי ימי החילוקים, עמ' יג ואילך.
2. הרב א. קלפן, דרכי תלמוד, ח"א, עמ' מח ואילך.
3. י. תא-שמע, "תוס' גורניש", סיני תשל"א, עמ' קנג ואילך.

פרק ב' - שיטת הגר"א ור"ח מוולוז'ין:

1. הרב מימון, ספר הגר"א, עמ' לח ואילך.
2. הרב נחום לאס, תורה לשמה.
3. הרב צ. קפלן, "קו לדרך הלימוד של ר' חיים", סיני תש"ח, עמ' קסח ואילך.
4. הרב מ. א. פטרובר, "לדרכו של הגר"א בביאורו לשו"ע", ישורון - ספר הגר"א, עמ' תשמה ואילך.
5. הרב ח. ציבליסט, "לדרכו של הגר"א בביאוריו לשו"ע", ניב המדרשיה תשכ"ט, עמ' קלט ואילך.
6. הרב צ. קפלן, "לדרכו של רבינו חיים מוולוז'ין בהלכה", סיני תשל"א, עמ' עד ואילך.
7. הרב מ. צ. נריה, "פרקי וולוז'ין", שנה בשנה תשכ"ג, עמ' 529 ואילך.

פרק ג' - תקופת ר' חיים מבריסק ור' שמעון שקאפ:

1. הרב עמיאל, המידות לחקר ההלכה, מבוא.
2. הרב ש"י זיון, אישים ושיטות, פרק: ר"ח מבריסק.
3. הרב ש"י זיון, סופרים וספרים, עמ' 44 ואילך.
4. הרב בר אילן, מוולוז'ין לירושלים, עמ' 224 ואילך.
5. א. סורסקי, ר' שמעון ותורתו, עמ' יז ואילך; פה ואילך.
6. הרב צינוביץ, אישים וקהילות, עמ' 225 ואילך.